

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
д.ю.н., професору Камінській Наталії Василівні
01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4*

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Наливайко Лариси Романівни
на дисертацію Кругового Дмитра Сергійовича «Конституційно-
правові засади реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного
стану в Україні», подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії з галузі знань 08 – Право
за спеціальністю 081 – Право**

Актуальність обраної теми дослідження, її новизна і своєчасність.
Тема дисертаційної роботи Кругового Дмитра Сергійовича є актуальною та своєчасною, оскільки присвячена комплексному аналізу конституційно-правових засад реалізації права на справедливий суд – проблемі, що набула особливого значення після запровадження в Україні правового режиму воєнного стану та тривалого функціонування судової системи в умовах збройної агресії.

Практика функціонування судової влади в умовах війни поставила низку нових викликів, пов'язаних із територіальною підсудністю, цифровізацією правосуддя, допустимістю окремих процесуальних обмежень, виконанням судових рішень та забезпеченням безперервності здійснення правосуддя, що об'єктивно потребує належного наукового осмислення. Своєчасність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення балансу між захистом національної безпеки та дотриманням конституційних прав людини, насамперед, права на справедливий суд, гарантованого Конституцією України.

Особливу цінність становить прагнення дисертанта не лише проаналізувати чинне конституційно-правове регулювання, а й запропонувати комплексну модель його вдосконалення, орієнтовану на сучасні виклики функціонування судової системи.

Новизна обраної теми та унікальний авторський підхід до її осмислення розкривається через комплексне дослідження реалізації права на справедливий суд саме крізь призму функціонування правового режиму воєнного стану; спробу систематизувати особливості реалізації цього права в умовах воєнних правообмежень; формування моделі оптимізації реалізації права на справедливий суд, що поєднує нормативний, інституційний і процесуальний рівні; значну увагу до цифровізації правосуддя та забезпечення безперервності судочинства; конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства.

Отже, дисертація присвячена актуальній проблематиці, яка має важливе теоретичне та практичне значення для розвитку конституційного права України в умовах воєнного стану.

Мета та завдання дисертаційної роботи. Метою дослідження є комплексне конституційно-правове обґрунтування засад реалізації права на справедливий суд в Україні в умовах воєнного стану шляхом доктринального осмислення його змісту, конституційної природи та гарантій забезпечення, аналізу положень Конституції України, національного законодавства, міжнародних стандартів прав людини й практики їх застосування, а також виявлення особливостей, меж і гарантій допустимого обмеження окремих елементів цього права, зокрема в умовах воєнного стану (с. 18 дисертації).

Для досягнення поставленої мети у дисертації виконано наступні завдання: розкрити конституційно-правову природу та сутність права на справедливий суд; визначити елементи права на справедливий суд; дослідити правове регулювання права на справедливий суд в Україні; виявити специфіку регулювання права на справедливий суд у контексті міжнародних стандартів; окреслити особливості права на справедливий суд в умовах правообмежень, зумовлених введенням воєнного стану; визначити вплив воєнного стану на розвиток судової практики щодо забезпечення реалізації права на справедливий суд; з'ясувати проблеми реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану; сформулювати пропозиції щодо

удосконалення реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану (с. 18-19 дисертації).

У рамках цих та інших поставлених у дослідженні теоретичних завдань, автор формулює об'єкт і предмет свого наукового пошуку. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з реалізацією права на справедливий суд в Україні. Предметом дослідження є конституційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння автором методологією наукової діяльності. Досягнення позитивних результатів стало можливим завдяки використанню цілісної методологічної основи, яка поєднує філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, що забезпечили комплексний підхід до розкриття конституційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні.

За допомогою формально-логічного методу досліджувався понятійно-категоріальний апарат, а також завдяки ньому виокремлено сутність, ознаки та елементи права на справедливий суд (підрозділ 1.1). Системно-структурний метод надав можливість вивести перелік особливостей, переваг та недоліків сучасного регулювання права на справедливий суд в умовах воєнного стану (підрозділи 1.2 і 1.3). Метод структурно-функціонального аналізу використано при дослідженні права на справедливий суд в умовах правообмежень, зумовлених введенням воєнного стану та при аналізі впливу судової практики на реалізацію права на справедливий суд (підрозділи 2.1 і 2.2). За допомогою комплексного методу та методу моделювання виокремлено перспективні напрями вдосконалення конституційного регулювання права на справедливий суд в умовах воєнного стану (підрозділ 2.3 і 2.4). Під час формулювання висновків дисертації автор застосував метод узагальнення.

Вдалий вибір методів дослідження, аналіз і синтез наукової літератури, нормативно-правових актів та узагальнення отриманої інформації дозволив реалізувати мету дослідження та виконати поставлені завдання.

Структура дослідження. Дисертація за своїм змістом є цілісним дослідженням. Всі структурні елементи роботи поєднуються в єдине ціле за законами формальної логіки. Викладення матеріалу є логічно послідовним. Загальна структура роботи в цілому є раціональною, обґрунтованою предметом, метою та завданнями дослідження.

Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що поєднані у сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з яких: основний текст – 171 сторінка, а також список використаних джерел на 27 сторінках, який нараховує 195 найменувань, додаток – на 2 сторінках. Структура роботи відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми.

Оцінка обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором. Обґрунтованість і достовірність сформульованих у роботі наукових положень, висновків і рекомендацій є належними та переконливими, що забезпечено системним використанням методів наукового пізнання, а також широкою джерельною базою.

Круговий Д. С. з різних ракурсів підходить до вирішення тих чи інших проблем, недоліків та прогалин конституційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні, а також завжди наводить систему аргументів на підтримку власної позиції. Імпонує також те, що автор послуговується пріоритетністю удосконалення правозастосовної практики суду в умовах воєнного стану.

Дослідницький процес спирається на фундаментальні та прикладні наукові праці, дисертант враховує розробки низки вітчизняних учених, а також активно вивчає зарубіжний досвід. Зроблені на основі їх системного

опрацювання висновки, положення, які визначені автором як такі, що мають на наукову новизну.

У роботі використано останні дослідження у галузях теорії держави і права, конституційного права, соціології та філософії права. Емпіричну базу становлять норми національного законодавства, практика Верховного Суду та Конституційного Суду України, а також релевантні рішення ЄСПЛ щодо статті 6 Конвенції.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених автором досліджень. Ознайомлення з дисертаційною роботою дає підстави стверджувати, що основні положення та висновки, які виносяться на захист, мають достатній ступень наукової новизни.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертація є першою спробою комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, з урахуванням новітніх досягнень науки конституційного права дослідити конституційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні (с. 20 дисертації).

Дисертант не обмежується традиційним розумінням права на справедливий суд як сукупності процесуальних гарантій статті 6 ЄКПЛ, а розглядає його як конституційний механізм організації правосуддя, який включає не лише процесуальні, а й інституційні, матеріальні, цифрові та організаційні та інші гарантії. Такий підхід пронизує усю роботу та відображений у висновках.

Автором вперше розкрито перелік особливостей права на справедливий суд у контексті міжнародних стандартів, якими є наступні: 1) поліцентричність; 2) єдність інституційних вимог до суду і процесуальних гарантій провадження; 3) пряма дія та внутрішня пріоритетність стандартів; 4) субсидіарність; 5) інтеграція з суміжними правами; 6) воєнно-гуманітарний аспект; 7) процесуальна інклюзивність; 8) електронна трансформаційність. Також вперше проаналізовано класифікацію

особливостей впливу воєнного стану на розвиток судової практики щодо забезпечення права на справедливий суд (с. 20, 85-86, 177 дисертації).

Окрім того, в дисертації вперше сконструйовано теоретичну основу моделі оптимізації реалізації права на справедливий суд у період воєнного стану, яку формують сім взаємопов'язаних блоків, а саме: аксіологічно-конституційний; інституційно-структурний; юрисдикційно-доступовий; процесуально-належний; матеріалізаційно-виконавчий; режимно-обмежувальний; легітимаційно-підзвітний (с. 21, 169, 175 дисертації).

Однією з ключових особливостей дослідження є його практична спрямованість. Особливе наукове і практичне значення мають пропозиції щодо оптимізації законодавства у сфері реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану, що дістали розвитку у дисертаційній роботі.

Цінними є пропозиції щодо удосконалення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» новою статтею «Плани безперервності правосуддя», з наступним змістом: «1. З метою забезпечення стабільного функціонування судової влади, реалізації права кожного на судовий захист, дотримання гарантій незалежного, безстороннього і справедливого суду, встановленого законом, а також забезпечення юрисдикційної безперервності в умовах воєнного стану, надзвичайного стану, збройної агресії, тимчасової окупації території України, надзвичайних ситуацій, істотного пошкодження судової інфраструктури або інших обставин, що об'єктивно перешкоджають належному функціонуванню суду, у судах України затверджуються плани безперервності правосуддя. 2. План безперервності правосуддя є внутрішнім організаційно-правовим документом суду, що визначає комплекс правових, організаційних, кадрових, матеріально-технічних, інформаційно-комунікаційних та безпекових заходів, спрямованих на забезпечення можливості здійснення правосуддя відповідним судом у разі настання обставин, які унеможливають або істотно ускладнюють його функціонування у звичайному режимі. 3. План безперервності правосуддя не може змінювати встановлену законом юрисдикцію суду, порядок утворення

суду, процесуальний статус суддів, правила визначення складу суду, порядок автоматизованого розподілу судових справ, гарантії незалежності суддів, а також процесуальні права учасників судового провадження. Типова форма плану безперервності правосуддя затверджується Державною судовою адміністрацією України за погодженням із Вищою радою правосуддя» (с.21, 165-166 дисертації).

У роботі представлено низку актуальних та змістовних висновків, які мають важливе значення для розвитку наукових досліджень у сфері конституційного права.

Дисертантом удосконалено наукові положення щодо елементів права на справедливий суд; ознак права на справедливий суд; системи переваг і недоліків сучасного стану правового регулювання права на справедливий суд в Україні.

Наведені положення свідчать про глибину теоретичного опрацювання проблематики та наявність системного підходу до її вирішення.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Викладені у дисертаційній роботі положення у подальшому можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень теоретичних та практичних проблем реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану; у правотворчій діяльності – при перегляді та вдосконаленні положень Конституції України та Законів України «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про судоустрій і статус суддів», «Про правовий режим воєнного стану» та інших нормативно-правових актів у досліджуваній сфері; у правозастосовній діяльності – результати дослідження сприятимуть вдосконаленню практики застосування норм чинного законодавства щодо конституційно-правового регулювання реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану; у освітньому процесі – матеріали дисертації можуть використовуватися при підготовці підручників та навчальних посібників та

під час викладання дисциплін «Конституційне право», «Правосуддя», «Права людини» та ін. (с. 25-26 дисертації).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Оцінюючи концепцію дослідження, слід відзначити цілісність і логічність її загальної структури, тісний взаємозв'язок розділів і підрозділів, що забезпечує поступове накопичення наукових напрацювань та урахування їх під час отримання основних результатів, коректний перехід від концептуально-методологічних і теоретичних положень до науково-прикладних підходів, що мають безпосередній вихід на практичне впровадження наукових результатів.

У вступі дисертації автор обґрунтував вибір теми дослідження та її актуальність, комплексно визначив ступінь наукової розробленості теми, а також існуючих досліджень, безпосередньо або опосередковано присвячених темі роботи. Також у вступі окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження та поставлено у відповідності до неї завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито методологічну базу дослідження аргументовано наукову новизну отриманих результатів, зазначено інформацію щодо апробації матеріалів дисертації та її структуру.

У першому розділі «Теоретико-правові питання становлення концепції справедливого суду в незалежній Україні» здійснено загальнотеоретичну характеристику права на справедливий суд та його елементів, а також досліджено специфіку правового регулювання права на справедливий суд в Україні, зокрема у контексті міжнародних стандартів. У другому розділі «Особливості реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні» досліджено право на справедливий суд в умовах правообмежень, зумовлених введенням воєнного стану, проаналізовано вплив воєнного стану на розвиток судової практики, а також розкрито концептуальні основи оптимізації реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану.

Загальний висновок всебічно відображає послідовне виконання поставлених завдань та демонструє досягнення мети дисертації. Ознайомлення з висновком засвідчує його обґрунтованість, належну аргументованість, відповідність змісту розділів та підрозділів.

Зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація Кругового Д.С. є завершеною науковою працею.

Повнота викладення висновків у наукових публікаціях, опублікованих за темою дисертації. За темою дисертаційного дослідження дисертант опублікував достатньо кількість наукових праць. Результати дослідження відображено в наукових фахових виданнях, що відповідають вимогам МОН України.

Основні положення дисертаційної роботи викладені автором у 10 наукових публікаціях: у 4 наукових статтях, які опубліковано у вітчизняних наукових фахових виданнях із юридичних наук, 1 стаття у зарубіжному виданні, а також у 5 опублікованих тезах виступів на науково-практичних заходах. Опубліковані наукові праці гармонійно репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у цьому дисертаційному дослідженні. Статті та тези доповідей відображають послідовну роботу над темою дослідження, адекватно відображають різні його елементи, а також аспекти досліджуваної проблематики.

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації. Аналіз змісту анотації та основного тексту дисертації засвідчує їх повну змістову узгодженість щодо формулювання мети, об'єкта, предмета, завдань дослідження, положень наукової новизни, теоретичних узагальнень і висновків. Анотація коректно відображає концептуальні засади дисертаційної роботи, містить стислий виклад методологічних підходів, основних результатів дослідження, найбільш вагомих наукових положень і практичних рекомендацій, що знайшли обґрунтування в основному тексті дисертації.

Анотація не включає інформації, що була б відсутня в дисертаційному дослідженні. Структура, змістове наповнення та оформлення анотації відповідають встановленим вимогам.

Особистий внесок автора. Дисертація є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому викладені положення, висновки та пропозиції сформульовано на основі особистих наукових напрацювань автора, комплексного аналізу доктринальних джерел і чинного нормативно-правового забезпечення.

Автор констатує, що наукова стаття «Право на справедливий суд: щодо виду нормативного акта про відступ України від міжнародно-договірних зобов'язань» підготовлена у співавторстві з В.О. Антоновим. При цьому особистий внесок дисертанта у виконання зазначеної роботи становить 65 %, що дає підстави вважати результати, використані у дисертаційній роботі, такими, що належать Круговому Д. С.

Питання академічної доброчесності дослідження. Дослідження носить оригінальний характер, дисертант сформулював власний авторський погляд на конституційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні

Вивчення матеріалів дисертації та наукових публікацій дозволили дійти висновку щодо відсутності порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації результатів дослідження. Використання текстів і ідей інших авторів супроводжуються посиланнями на першоджерела. Про це свідчить аналіз і співставлення цитат і посилань, значна джерельна база. Дисертант постійно звертається у своїй роботі до первинних джерел і на підставі їх аналізу робить власні висновки, а також формулює положення, що становлять наукову новизну.

Зауваження до окремих положень дисертаційної роботи. При цьому, складність теми та сама суть наукового дослідження призводять до дискусійності окремих його положень, у тому числі й тих, що винесені на захист.

1. У дисертації автор одночасно стверджує, що право на справедливий суд є фундаментальним правом (с. 22, 44, 86 дисертації), яке визначає конституційно допустимі межі здійснення правосуддя, і в той же час допускає можливість істотної трансформації його реалізації в умовах воєнного стану через запровадження спеціальних процесуальних режимів, цифрових механізмів та передачу окремих судових повноважень прокурору. Якщо право на справедливий суд має характер фундаментальної конституційної гарантії, то, яким чином запропоноване автором бачення трансформації цього права в умовах війни узгоджується з принципом непорушності його сутнісного змісту? Де, на думку автора, проходить межа між допустимою адаптацією механізму реалізації права на справедливий суд та його фактичним обмеженням?

2. В дисертації прослідковується наскрізна позиція про те, що цифровізація є ключовим механізмом забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану. Водночас автор наголошує, що реалізація цього права повинна забезпечувати безпосередність, рівність сторін і публічність судового розгляду. Чи не виникає суперечність між принципом безпосередності судового розгляду та запропонованою автором концепцією «цифрової публічності», яка передбачає широке використання дистанційних форм здійснення правосуддя? За якими критеріями, на думку автора, можна визначити межу, після якої цифровізація перестає бути гарантією доступу до правосуддя і починає впливати на якість реалізації права на справедливий суд?

3. Обґрунтовуючи доктрину процесуальної безперервності, автор вказує, що судові провадження може продовжуватися на основі електронних копій за умови «підтвердження їх автентичності належними процесуальними засобами». Водночас дисертант не розкриває конкретного механізму такої верифікації, особливо для матеріалів, отриманих із судів на тимчасово окупованих або деокупованих територіях, де існує підвищений ризик втручання чи фальсифікації з боку окупаційної адміністрації. Які саме

процесуальні або технічні критерії автентичності електронних доказів може запропонувати автор для таких випадків, і якою мірою запропонований механізм може спиратися на технології забезпечення цілісності електронних даних, зокрема на основі блокчейн-технологій?

4. У списку використаних джерел та у тексті дисертації використання зарубіжного законодавчого досвіду (компаративного аналізу конкретних національних моделей) представлено фрагментарно, тоді як інші держави мають практичний досвід забезпечення права на справедливий суд в умовах збройного конфлікту чи надзвичайного стану (Ізраїль, Грузія після 2008 р., Хорватія 1990-х рр. тощо). Чому автор обмежується переважно аналізом практики ЄСПЛ та вітчизняного регулювання, не проводячи розгорнутого порівняльно-правового дослідження законодавчих моделей інших держав, що мають досвід відступу від зобов'язань за міжнародними договорами в умовах війни, і чи не посилює це аргументацію запропонованих у підрозділі 2.4 механізмів оптимізації?

5. Дисертант зосереджений на кримінальному та частково цивільному судочинстві в умовах воєнного стану, тоді як окремі гарантії права на справедливий суд мають специфіку в адміністративному судочинстві (оскарження актів органів влади, ухвалених у межах воєнних повноважень), а також у сфері альтернативних способів вирішення спорів (медіація, третейський розгляд), які під час війни можуть частково розвантажувати завантажену судову систему. Чи поширюється, на думку автора, запропонована семиблокова модель оптимізації на адміністративне судочинство та інститути позасудового вирішення спорів, і чим обумовлене свідоме обмеження предмета дослідження без урахування цих сфер?

Але наведені зауваження мають рекомендаційний, дискусійний характер, оскільки автор має право висловлювати власну аргументовану позицію, та істотно не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної Кругового Д.С. й не зменшують її теоретичну і науково-практичну значимість як для науки, так і для правозастосовної практики.

ВИСНОВОК

Подана дисертація є самостійною завершеною науково-дослідною роботою, в якій отримані нові, науково обґрунтовані результати, що вирішують важливе завдання юридичної науки. Зміст дисертації Кругового Дмитра Сергійовича «Конституційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні», вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, а її результати мають істотну цінність для розвитку юридичної науки та удосконалення правозастосовної діяльності в Україні.

Дисертаційна робота Кругового Дмитра Сергійовича «Конституційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в умовах воєнного стану в Україні», виконана на високому науковому та методологічному рівнях та відповідає вимогам п.п. 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 та Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) від 12.01.2017 р. № 40, а її автор – Круговий Дмитро Сергійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії превентивної діяльності
та соціологічних досліджень

Навчально-наукового інституту підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України, помічник ректора
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

Лариса НАЛИВАЙКО